

İNEGÖL BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI İNEGÖL
TARİHİ ve KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
14-15-16 EKİM 2016**

INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF HISTORY AND CULTURE OF İNEGÖL
14-15-16 OCTOBER 2016

BİLDİRİLER
COMMUNIQUE

I. CİLT
VOLUME I

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM

ULUSLARARASI
İNEGÖL
TARİHİ ve KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU

OK

Mine ÖZKILINÇ

“Yeni Müzecilik Akımının İnegöl Kent Müzesi ve Mobilya Müzesi Örneğinde Değerlendirilmesi”

12:00-14:00 ÖĞLE ARASI

BEŞİNCİ OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 14:00-15:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

“Anlatıya Dayalı Edebî Eserlerde İnegöl: Domaniç Dağlarının Yolcusu Örneği”

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

“Deydinler Köyü’nden Neş’et Eden Alim, Mütefekkir, Devlet Adamı, Hekim Dr. Emin Acar”

Yrd. Doç. Dr. Tevfik SÜTÇÜ

“Türk Edebiyatında Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunu Anlatan Romanlarda İnegöl”

B SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 14:00-15:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat ÇERKEZ

Prof. Dr. Gaffar MEHDİYEV

“Çanakkale savaşlarına katılan İnegöllü Ermeniler ve Yüzbaşı Sarkis Torosyan’la ilgili gerçekler (Ermenice basın yayın kuruluşlarının yazdıkları esasında)”

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İnegöl’de Ermeni Faaliyetleri”

Numan KARTA

“İnegöl’ün Tarih

Ali Osman OLG

“İnegöl’de Halk

Ahmet CANGÜ

“İnegöl Mehteri

OTURUM ARASI

ALTINCI OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 C

Oturum Başkanı:

Doç. Dr. Kelime

“Ortaokul Öğren

Yrd. Doç. Dr. Se

“Atatürk Dönemi

Yrd. Doç. Dr. Ve

“Hızlı Nüfus Artı

Bir Örnek: İnegö

Öğr. Gör. Musta

“İnegöl Mobilya

Orhan ERDOĞ.

“Çıkamaz Sokakta

B SALONU

15 Ekim 2016 C

Oturum Başkanı:

lanmakta suçlanmıştı. Ama burada saklanacak bir şey yoktur. Osmanlıda gayri Müslimlerin savaştan muaf tutulduğu fakat savaş şartları gereği Ermeni kökenli bir takım insanlar, özellikle doktorlar, hemşireler, berberler, aşçılar vb. Askere alınmıştı. Savaşan Ermeniler Osmanlı vatandaşları idiler ve onların bu açıdan ihtiyaçları kapatılmak için askere alınmışlardır.

İnegöl'den olan ve ölenlerden beşi Ermenilerdir. Bunların adları ve doğum tarih ve yerleri şöyledir: Ohanes oğlu Agop - Yeniceköy, Assadur oğlu Malkon - Yeniceköy, Artın oğlu Pedros - Yeniceköy, Yevagin oğlu Pedros - Yeniceköy, Agop oğlu Takur (doğum yeri belli değil). İnegöl merkez, Cerrah ve Yeniceköy olmak üzere üç yerleşim yerinde Ermeni vatandaşlar yaşamakta idiler ve onların çoğu gönüllü olarak bu görevlere getirilmelerini istemişler ve ordu arkasında hizmet geçmişler. Ermeni basını onların Türkler tarafından katledildiklerini öne sürmektedir. Çanakkale Savaşı'na doktor, hemşire, hizmet için katılan Ermeniler herhangi bir sebeple öldürülmemişlerdir.

Örneğin Matevosoglu Hagop'dur. 24 yaşında Çanakkale Savaşı'na katılmak için İzmir'ten bölgeye giden Hagop, 6 Mart 1915'de Artburnu'nda vefat etmiştir. Hagop ile aynı yaşta olan Hagopoğlu Bedros da Basiskele ilçesinden savaşa katılmış, 13 Mayıs 1915'de yaralı olarak getirdiği İzmir Hastanesinde vefat etmiştir. İnegöl'den bölgeye giderek savaşa katılan Surpuoğlu Bedros ise 28 yaşında Çanakkale'de yaralanıp, tekrar İzmir'e getirilmiş ve İzmir Hastanesinde tedavi altına alınmış, ancak Bedros da 15 Mart 1915'de hastanede vefat etmiştir.

Ve biz anlamaktayız ki bu kitap ve bunun gibi yayımlar sadece propaganda amaçlı yayımlanmışlardır.

KAYNAKÇA

Muzaffer ALBAYRAK, Serkis Torosyan'ın Tasdikname Belgesi Üzerine Bir İnceleme

Captain Sarkis TOROSSİYAN, From Dardanellesto Palestine, Boston, 1947

Burhan SAYILIR, Yard. Doç. Dr., Sarkis Torosyan'ın Çanakkaleden Filistin

Cephesine Adlı Hatıratı Üzerine Bir İnceleme (Çelişkiler-Yanlışlıklar)

www.aysor.am (Haber metini)

www.asekose.am (Haber metini)

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İNEGÖL'DE ERMENİ FAALİYETLERİ

(The Activities of Armenians in İnegöl from Tanzimat to Republic)

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ *

Özet:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız ihtilalinin de etkisiyle gayri Müslimler ayaklanarak yeni bir devlet olmak için faaliyetlere başlamıştır. Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin gücü, gayri Müslimlerin Avrupa devletlerinden aldıkları desteğin etkisi ve gayri Müslimlerin içerdeki faaliyetleri ve konumları oranında başarı göstermiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı Osmanlı Devleti'nde, Batıyla iletişim sürecinde yeni bir aşama olduğu için gayri Müslimler de özellikle bu tarihten itibaren kimlik oluşturmaya, bu kimlik etrafında birlik oluşturmaya ve nüfuslarının uygun olduğu yerlerde güç odakları meydana getirerek nihai hedefleri olan devlet kurmayı amaçlamışlardır. İslahat Fermanı'nın ilanı bu süreci desteklemiş, Paris Antlaşması'nın hükümleri gereği anılan anlaşmaya imza koyan devletler gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarına menfaatleri doğrultusunda destek vererek onların ayrılık isteklerini kamçulamıştır.

Balkanlardan başlayan bu ayrılık hareketi Yunan isyanını takip eden süreçte hızlanmıştır. Her millet Sırp'lar başta olmak üzere Hırvatlar, Karadağlılar ve Bulgarlar oluşumlarını tanımlayarak isyan hareketini başlatmışlardır. Hatta Müsliman milletler de İmparatorluğun sonuna doğru isyan hareketleri içinde olmuşlardır.

Osmanlı Ermenileri de gayri Müslimler içerisinde en sonuncu olarak ayrılmaya faaliyetine içine girmiştir. Ancak Ermeniler nüfus olarak hiçbir yerde mutlak çoğunlukta olmadıkları için ülkenin yalnız bir bölgesinde değil her tarafında isyan halinde olagelmışlerdir. Doğu Anadolu'dan başlayan kanlı Ermeni isyanları Anadolu'nun her tarafında görülmüştür.

Ermeni olayları Doğu Anadolu merkezli incelenmiş olmasına rağmen İnegöl'de Ermeniler diğer Ermenilerden farklı davranmamıştır. İnegöl'de zaman içinde değişimle beraber beşe bir oranında Ermeni olduğu bilinmekte-

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. ahmetoguz@nevsehir.edu.tr

dir. İnegöl'de de Ermeniler Tanzimatın ilanımdan başlayarak hızlı bir şekilde yeni kiliseler açarak ya da tamir ederek dini kimlik oluşturma çabası içine girmişler, okullar açarak eğitim yoluyla kimlik bilincini ve birlik ruhunu ırkdaşlarıyla arasında sağlamaya çalışmışlardır. Mesela İnegöl'de ayinleri sırasında bu fikirleri işleyen Yeniceli Panos gibi kimi din adamları Kıbrıs'a sürülmüştür. En son aşama da da bu fikirlerin etkisiyle silaha sarılan Ermeniler, terör gurupları oluşturmuşlar ve Büyük Ermenistan'a destek vermişlerdir.

Anılan konu Osmanlı belgelerine ve ana kaynaklara dayalı olarak ele alınacak ve "Ermeni Meselesi"nin bir parçası olarak İnegöl merkezli olarak değerlendirilecektir.

Anahat Kelimeler: İnegöl, Ermeni, II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti

Abstract:

The non-Muslims at Ottoman Empire went into action to become a state by revolting with the effects of French revolution as well. These activities became successful depending on the power of the Ottoman State, the effects of European states' supports to non-Muslims, internal activities and positions of non-Muslims. Non-Muslims began to establish identities since the announcements of Tanzimat that was a new phase at the communication with West for Ottoman State and to league around this identities and aimed to reach their final goal which was establishing a state by creating locus of power at the places where their population allowed. The Edict of Reform supported this process, the states which signed the treaty in accordance with the provisions of Paris Treaty encouraged their separatist intentions by supporting the non-Muslim Ottoman citizens towards their advantage.

This separation movement that started from Balkans accelerated at the process following Greek rebellion. Particularly Serbs each nation; Croatsians, Montenegrins and Bulgarians completed formation and launched revolt movements. Even Muslim nations involved in the revolt movements through the end of the Empire.

Ottoman Armenians also joined the separation movements at last among non-Muslims of Empire. Because the Armenians were not majority at

any part of the country they did not just revolt at the one part of the country but all parts of it. Bloody Armenian revolts which started from East Anatolia were seen all around the Anatolia.

Even though Armenian cases were examined in East Anatolian base, Armenians of İnegöl did not act different that other Armenians. It is known that one fifth of İnegöl was Armenian as well as it changed in time. Armenians try to create identity consciousness and union spirit among their race by opening schools and spent effort to create religious identity by opening or restoring churches from the beginning of Tanzimat at İnegöl. For example some religious men like Yeniceli Panos who was holding these types of ideas during rituals in İnegöl were exiled to Cyprus. At the final stage Armenians grabbed weapons with these ideas, created terrorist groups and supported Great Armenia.

This issue is going to be held based on Ottoman documents and primary sources and it is going to be evaluated on the center of İnegöl as a part of Armenian question

Key Words: İnegöl, Armenian, Abdülhamid II, Ottoman State

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesinin başlangıcı 1877-78 Osmanlı Rus savaşının sonunda imzalanan Ayastefanos ve üzerinde oynama yapılarak tekrar kabul edilen Berlin Anlaşmaları olarak kabul edilmektedir. "Anadolu Islahatı" olarak bilinen bu düzenleme Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinde nüfus yoğunlukları olmamasına rağmen orada bir devlet kurmalarının sağlanmasına yönelik ilk ve uluslar arası bir adımdır. Ermenilerin nüfuslarının Osmanlı topraklarının doğusunda hemen hemen hiçbir büyük yerleşim merkezinde yoğunluk olmadığı bilinen bir gerçek olmasına rağmen Avrupa devletleri zorla da olsa bir Ermeni devleti kurma gayreti içinde olmuşlardır. İngiltere, Ayastefanos Anlaşması'nda Rusların Ermenilerle ilgili hamlesini görünce Ermenilerle temasa geçmiş ve Ermeniler lehine harekete geçmiştir. Osmanlı üzerinde de Ermeni korumacılığını göstermek açısından Rusların önüne geçecek ataklar yapmak siyasetini ön plana koymuştur. Osmanlı topraklarında gayri Müslimler üzerinden yapılan bu pazarlıkla İngiltere'nin bulunmaması düşünülemezdi. Daha Rusya ile Ayestefanos Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan İngiltere

Osmanlı Devleti ile var olan anlaşmanın 1871 Londra Konferansı'nın hükümleri gereği işe karışıp tadili ve Kıbrıs adasının, bu pazarlığın mükâfâtı olarak kendisine verilmesini istemişti. Çünkü İngiliz devlet adamlarına göre Osmanlı Devleti'nin yaşaması zordu. Eğer aniden yıkılacak olursa Rusya'nın Balkanlarda Bulgarlar üzerinde, Doğu Anadolu'da da Ermeniler üzerinde Osmanlı Devletine tahakkümüne, topraklarının da istilasına engel olunmalıydı. İngiltere bu amaçla Ermenilerin haklarının savunulmasında Ruslardan geri kalmak istemiyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti'yle de gizli pazarlıklar yaparak Kıbrıs'ı almış ve Rusya'ya karşı Osmanlı haklarını korumayı taahhüt etmişti.¹

Rusya ise Doğu Anadolu'ya hâkim olabilecek bir politikayı Ermeniler üzerinden yürütmenin günün geçeri siyaseti olarak kabul etmişti. Ruslar da nüfus bakımından Ermenilerin anılan bölgede bağsız bir devlet haline gelmeseler dahi sorun oluşturacak kadar etki edeceğinin farkındaydı. Bu sorunun oluşması için çağın geçer akçesi olan Ermeniler lehine islahat yapılmasının istemesi Türk ve Ermenileri karşı karşıya getirecekti. Ermenilere güya haklar verilerek Ermeni halkının bölgede huzursuzluk çıkarması sağlanacaktı. Tıpkı Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da karışıklık çıkarılmış ve bölge dış müdahaleye açılmış olacaktı. Bunun içinde Ermenilere hem psikolojik hem de askeri destek sağlanmalıydı. Nitekim de öyle oldu. Hem Ayastefanos hem de Berlin anlaşmalarıyla bölgede bulunan Ermeniler için hem islahat yapılacağı vaaadi verilirken hem de Ermenilerin, Kürt ve Çerkez asiretlerinin saldırılarından korunması istenmekteydi. Ermeniler lehine yapılan düzenlemeler Balkanlarda olduğu gibi ileride bağsız bir Ermenistan düşüncesinin bir parçasıydı. Bu anlamda sadece Ermeniler için değil Doğu Anadolu'daki diğer Hıristiyan teb'a için de benzer düzenlemeler yapılması kabul ve taahhüt edilmiştir.² Rusya için Ermeniler ileriye doğru bir adım olacak, İngiltere için ise Rusya'nın güneye sarkmasını engelleyen bir duvar niteliğinden başka bir şey değildi. Ermeniler artık büyük devletlerin zamanı gelince kullanılacakları küçük bir oyuncak haline gelmişlerdi.

Ermeni Meselesi her ne kadar uluslar arası siyaset sahnesine 1878 Ber-

¹ Mithat SERTÖĞÜL, "1878 Osmanlı İngiliz Anlaşmasına Dair Yeni Belgeler", *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1970, ss. 601-607.

² Cevdet KİTİÇÖK, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayımları, İstanbul 1986, s. 6.

lin Anlaşması'yla çıkmış olsa da Türk/Müslüman Ermeni ilişkilerinin bu tarihten önce de bozulduğu Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Büyük devletlerin sömürge alanı açma faaliyetlerinin bir parçası olan bu pazarlıklar bir kenara, bölgede fiiliyata çıkan Ermeni Meselesinin kökenlerini daha uzak tarihlerde aramamız kanaatindeyiz. Osmanlı Rus savaşından sonraki belgelere ve olaylara baktığımız zaman Ermeni çetelerin başta Doğu Anadolu olmak üzere Anadolu'da pek çok yerinde faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Türk ve Ermeni halkı arasında 93 Harbi'nden sonra birden bire gerilimin artması ve devamlı da farklılıklara dayalı bireysel ikilimin bir anda toplumsal şiddete dönüşmesi sosyolojik manada mümkün değildir. Bu düşüncelerdir ki iki millet arasında Berlin anlaşmasından kısa zaman sonra katillerin başlamasının sebebi daha önceki tarihlerde aramak gerektiği kanaatindeyiz. Konuyu top yekün bir Ermeni meselesi olarak ele aldığımızda iki millet arasında toplumsal bağın koptuğu ve çatışma ortamının başladığını göremeyebiliriz. Bunun yerine şehir tarihleri incelenerek dar alanda derinlemesine çalışmalar yapılarak konuya baktığımızda Ermeni meselesinin tarihi kökenlerinin daha doğru ortaya çıkarılacağı görülmüştür. Bu görüşün desteklenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda İnegöl ilik ilgili yapılan -hatta Kocaeli bölgesini de kısmen buna dâhil edebiliriz- ön araştırmalarda Ermeni olaylarının kökenlerinin Tanzimat dönemine kadar gittiği görülmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Müslim gayri Müslim ayrışması hatta İslahat Fermanı'ndan sonra gayri Müslimlerle Müslimler arasında kişisel meseleleri aşan etnik ve toplumsal çatışmalar artmıştır. Osmanlı arşivinde bulunan ve inceleme inkanını bulduğumuz pek çok belge bu olaylarla ilgili derinlemesine bilgiler ortaya koyduğumuz görüşü doğrulamaktadır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetimin anlayışını kökünden değiştiren, İslahat Fermanı da gayri Müslimlere Müslümanların aleyhine olarak pek çok haklar veren bir belgedir. Dolayısıyla yıllardır Anadolu topraklarında Türklerle beraber yaşayan gayri Müslim Osmanlı teb'ası dışardan aldıkları destekle birlikte yaşadıkları konularına karşı duydukları husumeti silahlı çatışmaya vardırmıştır. Avrupa devletlerinin geleneksel politikası olan "Sark Meselesi"-nin bir parçası haline gelen Ermenilerin, Doğu ve Orta Anadolu'nun büyük bir bölümünde nihai hedef olarak Türkleri atma ve Büyük Ermenistan'ı kurma hedeflerine ulaşmak için her türlü yola başvurdukları bilinmektedir. Bugün tartışılan Ermeni Meselesinin ana merkezini bu fikirler işgal etmektedir.

Bu hedefe ulaşmak için tüm gayri Müslimlerde olduğu gibi Ermenilerde de kendi nüfuslarını buldukları bölgelerde hep olduğundan fazla göstermek istemişlerdir. Konuyla ilgilenen Avrupa devletleri Ermenilerin bu sahte belgelerine, düzmece raporlarına inanarak Ermeniler lehine Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlar, ıslahat yapılmasını istemişler ve korudukları gayri Müslim toplumlar lehine haklar elde etmeye çabalamışlardır. Ermenilerin Doğu Anadolu'da çoğunluk olduğu iddiası 1878 tarihinden başlayıp Osmanlı Devleti'nin yıkılışı hatta Kurtuluş Savaşı süresince Ermenilerin kesin yenilgiye uğratılıp Gümrü ve ardından Kars anlaşmasıyla da nihayet bulana kadar sürdürmüştür. Ermenilerin artık burada devlet kuramayacakları da anlaşılmıştır.³

Doğu Anadolu'daki Ermeni meselesi uzun yıllar sonra Türklerin lehine sonuçlanmıştı. Ancak Batı Anadolu'da özellikle de Marmara bölgesinde de Rum ve Ermeni nüfus bölgesinde gündem oluşturacak kadar yekûn teşkil ettiği görülmektedir. Bu çerçevede 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfus sayımı göz önüne alınarak İnegöl ve Bursa'da Ermeni nüfusu ne kadardı? İlgilenilen dönem içinde 1831 tarihinde Sultan II. Mahmut (1808-1839) döneminde yapılan sayımda durum şu şekildedir. Şunu da hemen belirtelim ki Yunan isyanına Rumların desteği İstanbul Rumlarının devlet kâinatındaki konumlarını sarsmıştı. Bu sebeple Ermeniler devlet içinde daha etkin konuma geçmişti. Dolayısıyla bu yüzden de olabilir Ermeniler 1831 nüfus sayımında nüfusları nispetinde kimi yerlerde kendi adlarıyla kimi yerlerde de diğer gayri Müslimlerle beraber "reaya" olarak yazılmışlardır. İnegöl, Hüdavendigar sancağı içinde yer almakta ve 5.319 Müslüman ve 1.498 reaya kaydedilmiştir. Bu sayımın bir kısmının Ermeni olduğu muhakkaktır. Bir fikir vermek açısından Bursa merkezde 10.532 Müslüman, 2.159 Reaya, 2.800 Ermeni ve 627 Yahudi nüfus olarak yazılmıştır.⁴ İnegöl'ün nüfusuyla ilgili 1881-1882 sayımında daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre 38.343 Müslüman nüfusa karşılık 5.504 Ermeni bulunduğu kaydedilmiştir.⁵ 1914 Osmanlı nüfus sayımında İnegöl'ün Müslim nüfusu 56.238'e çıkmış, Ermeni nüfus oranı Müslimler kadar artmamış ancak 7.101 olarak kalmıştır.⁶ Ancak bu nüfus hareketliliği büyük bir nüfus hareketliliği olduğunu göstermemektedir. Yıllar

³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci baskı, İstanbul 1969, s. 713.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 230, 1844-56 nüfus sayımına göre de Asya'da 2.000.000 Ermeni ve 1.000.000 Rum bulunmaktadır. Aynı kayrak, s. 246.

⁵ Karpat, a.g.e, s. 278.

⁶ Karpat, a.g.e, s. 370.

içinde Müslim ve gayri Müslim nüfus artışında göze batacak önemli değişimin olmadığını görülmektedir. Ancak Ermenilerin patrikhane kaynaklı yayınlarında nüfuslarının propaganda amacıyla abartılı verildiği görülmektedir.⁷

Ermenilerin nüfuslarının azlığına rağmen toplumda etkin bir konumları vardı. Onların Anadolu'da infial yaratıkları, Müslüman halkı yıldırma ve vatanlarını terke mecbur edilmek için başlatıkları geniş çaplı savaşın eğitim, ekonomi, kültürel ve dini faaliyetler gibi toplumsal pek çok bileşenlerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Top yekûn bir Ermeni milleti oluşturma hususunda her türlü çabayı göstermişlerdi. Hatta Ermeniler milli heyecan uyandırmada her türlü marş yazmışlardı.⁸ Toplumsal birliği konusunda Türklere daha önce milli marş yazmışlardı.⁹ Toplumsal birliği ve bilinci sağlamak amacıyla insan hakları adı altında masum isteklerle diğer azınlıklarda olduğu gibi Ermeniler de faaliyete başlamışlardır. Ülke genelinde olduğu gibi Hüdavendigar vilayeti dâhilinde de Bursa merkezli olarak bu faaliyetler yürütülmüştür. İnegöl'le ilgili yalnız İnegöl'e mahsus yoğun bir okullarına faaliyeti arşiv belgelerine yansıdığı kadaryla görülmektedir. Bursa'da okullarına Müslümanlar arasında daha çok Sultan II. Abdülhamid döneminde başlamış ve 1880 tarihinde ancak bir "Maarif Müdürlüğü" atanması dahi şehirdaki modern eğitimin seviyesini göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁹

Ancak bu İnegöl'de Ermeni Okulu olmadığı anlamına gelmez. Örneğin Merzifon'da olduğu gibi İnegöl'de okul üzerinden faaliyet gösterdiği kanaati bizde hâsıl olmamıştır. H.1309/M. 1891 tarihli bir belgede İnegöl'ün Ermeni okullarındaki hocalarından Evakim ve Hacı Ohannes adlı kimselerin okulda çocuklara muzır şarkı söyletirdiklerinden kirek cezalarına çarptırılmışlardır.¹⁰ Adı geçen kişilerin cezalarını merkez İhya hapisanesinde çekmelerine karar verilmiştir. Fakat o havalide Ermeni nüfusunun fazlalığından dolayı mahkûmları hapisanede ziyaret etmek isteyen çok sayıda Ermeni olmasından dolayı onların başka bir mahalle gönderilmesinin sakıncalı olacağı düşüncesiyle tutuldukları Ertugrul mutasarrıflığından önce Bursa hapisanesine gönderilmek

⁷ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi kitabevi, yedinci baskı, İstanbul 2005, s. 126.

⁸ Ahmet Oğuz, "II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı", *Türk Kurdu*, Nisan 2011, sayı 284, s. 131,128-133.

⁹ Mefâilî Hizli, "Modernleşme Dönemi Bursa sında Eğitim Öğretim", *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa*, Edt. Ceter Çiftçi, Bursa 2009, s. 97.

¹⁰ Ermenilerin bu dönemde "Erzurum Ermeni Dağlarından Bir Ses Çınladı." gibi marşlar söyledikleri bilinmektedir.

istememişti. Ancak ferman gereği İstanbul'dan gelen telgrafname doğrultusunda vilayet süvari zaptıyesi mülazımlarından Ahmed Ağa ile tedbir alınarak gönderilmesinin kararlaştırılmıştır. Fermanın hükümleri doğrultusunda işlem yapıldığı bilgisi İstanbul'a Dâhiliye Nezaret'i'ne bildirilmiştir. Nezaretten de telgraffa İstanbul'dan Hüdavendigar Vilayeti'ne konu hakkında verilen emrin gereğinin yapılması istenmiştir.¹¹ Buna göre de Ermeni mahkûmların cezalarını Ermeni nüfusun nispeten az olduğu ya da olmayan bir mahalde çekmesini kararlaştırılmış ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine gönderilmiştir.¹² Fakat adı geçen mahkûmlar temyiz mahkemesine başvurmışlar ve cezaları "Ceza Dairesi"nce kırek cezasına tahvil edildiği haberi Bahr-i Sefid valisi Akif imzasıyla Dâhiliye Nezaret'i'ne bildirilmiştir.¹³

Ermeniler'in Doğu Anadolu'da ve İç Anadolu'da özellikle İslahat Fermanının ilanımdan sonra İslam toplumuyla ayrışma içine girdikleri kesin olarak anlaşılmaktadır. Okullasma oranlarının nüfusa nispetle hayli yüksek olması, daha sonra silah ticaretinin bölgede artması bunların işaretidir. Özellikle daha önce bu bakış açısıyla incelediğimiz Çorum, Yozgat ve Nevşehir'de Ermeni ve Rumların benzer faaliyetleri 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir ivme ile artmıştır. Ancak bu faaliyetlerin İnegöl özelinde 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra görülmeye başladığı ya da bu tür faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla belgelerde yer almaya başladığı anlaşılmaktadır. Ülke genelinde yayılan çete faaliyetlerinde bulunan kimi guruplar yol keserek, soygun yaparak millet ayrırımı yapmadan güçlenmek amacını gütmüşlerdir.

Ermeniler okullarda başlattıkları milliyetçilik faaliyetlerinden-ki marşlar söylemeleri buna kanıttır- başka çete faaliyetlerine de girişmişlerdi. Bu faaliyetlerden biri Yenişehir, Gemlik ve İnegöl taraflarında türeyen çetenin üç Ermeni yolcuyla soyduğu, iki kişinin aynı çete tarafından tecavüze uğradığı ve bu çetenin Ertuğrul tarafına kaçtığı belirtilmiştir. Anılan sancakların zaptiyelerince çetenin üyelerinin kimlik tespitine başlanmış, yakalanması için çalışmaların başlatıldığı, aşar memuru Nejat Bey tarafından bu çetenin Gemlik tarafına doğru gittiği bildirilmiştir. Bunun üzerine İznik Mutasarrıfı'na, çetenin takibi ve yakalanması için emir verilmiştir. Çete ile ilgili bilgi Hüdavendigar Vilayeti

valisi tarafından Dâhiliye Nezaret'i'ne telgraffa haber verilmiştir.¹⁴ Bu belgede çete üyelerinin kimlikleri yer almamaktadır. Ancak anılan tarihlerde Ermeni çete faaliyetlerinin başladığı göz önüne alınırsa Ermeni veya Rumların olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hüdavendigar vilayetinin İstanbul'a yakın olması İstanbul'da meydana gelen olaylardan etkilendiği hatta cesaret aldığı görülmektedir.

İstanbul'da Ermenilerin çıkardıkları isyanların, meydana gelen olayların İstanbul çevresindeki Ermenileri etkilediği gözlenmektedir. Hüdavendigar Vilayetinde de Pazarköy, Yenköy, Ortaköy, Keramet ve Sölöz başta olmak üzere Bursa genelinde Ermenilerin silahlanarak isyan faaliyeti içinde olduğu bilgisi belgelerde görülmektedir. Kimi Osmanlı arşiv belgelerinde aktarıldığına göre Ermeni Hınçak Komitesi üyelerinin isyan için Ermenileri teşvik ettiklerinde Müslimlerin de bulunduğu mevsuken yani belgelere dayalı olarak haber alındığı yazılmıştır. Hüdavendigar Vilayeti'nden İstanbul'da Dâhiliye Nezaret'i'ne bilgi verilmiş ve nasıl bir tedbir uygulanacağı sorulmuştur. Konuyla ilgili yapılan tahkikatla Ermeni silahlı gurupların birkaç köyde faaliyet içinde oldukları, revolyer silah ve bıçak ve benzeri cephane bulunmuştur. Bölgeye asker de sevk edilmiş ancak, başka bir tedbir olarak da Ermeni ve Müslüman köylerine çevrede hatırı sayılan kimselerden nasihat hevetleri gönderilmesine karar verildiğini Dâhiliye Nezaret'i'ne vilayetten telgraffa haber verilmiştir.¹⁵

Yakın tarihlere geldikçe Ermeni çete faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Buna dair örneklerden birisi de İnegöl Bursa arasındaki bir posta arabasının soyulması ve postayı korumakla görevli bir askerinin şehit edilmesidir. Hasan ve Ali adında iki jandarmann koruyuculuğunda Salı gecesi İnegöl'e iki saat mesafede Akhisar denilen yerde posta arabasına saldırı düzenlenmiştir. Arabacının atları hızla sürmesi sayesinde posta evrakı kurtulmuş, fakat Jandarma Ali orada şehid olmuştur. Bölgede arama faaliyeti başlanmış, Mülazım Ahmed Efendi müfrezesine üç asker ilavesiyle çeteyi yakalana emri verilmiş, ayrıca Bursa'dan da özel bir birlik olay mahalline gönderilmiştir. Jandarma Alay Komutanlığı'ndan bildirildiğine göre Akhisar karyesi civarında yapılan vukuatın bir Ermeni çete müfrezesi tarafından işlendiği tespit edilmiştir. Bu çetelere

¹¹ DH. MKT. 44/38, 14 Zilkade 1310, 29 Mayıs 1893.

¹² DH. MKT. 44/38, 6 Zilkade 1310, 22 Mayıs 1893.

¹³ DH. MKT. 44/38, (Rumi)23 Mayıs 1309, 4 Haziran 1893.

¹⁴ Y. PRK. HR. 13/3, 20 Haziran 1301/2 Temmuz 1885.

¹⁵ A.MKT. MHM. 655/1, 19 Rebiülahir 1313/9 Ekim 1895, 5. varak(8 varak).

Abaza ve Gürcülerin dâhîi olmuş olmaları ihtimali de göz ardı edilemeyeceği zikredilmiştir.¹⁶ Belgenin devamında posta arabalarının korunması için bu tarihten sonra daha sıkı koruma sağlandığı bildirilmiştir. Olayın faili olarak İneğöl'ün Yenice-i gayrimüslim köyünden Ohannes oğlu Mazhar tutulmuştur. Mazhar'ın ifadesinden yola çıkılarak kendisinin sekiz on arkadaşıyla bu olayı işlediği sabit görüldüğünden yakalanıp İneğöl'e getirilmeleri için Ertuğrul muhafızlığına haber verilmiştir. Olayda şehid olan Ali'nin ailesine yedi yüz elli gurusu olarak tanzim edilen miktarın verilmesi İneğöl muhasebe müdürliğüne tevdi edilmiştir. Bursa vilayetinden Dâhiliye nezaretine yazılan bir telgrafta olayda şehid olan Jandarma Ali'nin ailesine yedi yüz elli kurusun elden teslim edildiği yazılmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşını kaybedip Yunanlıların Anadolu'ya çıkmalarıyla beraber Bursa üzerine de yürütmüşlerdi. Yunanlıların bölgeye gelmeleriyle Hüdavendigar Vilayeti'ndeki gayri Müslim halk Müslüman komşularına karşı taşkınlık yapmaya başlamıştı. Yenişehir, Gemlik ve İneğöl civarında yaşayan gayri Müslim halk etrafa saldırıya, Müslüman halkın bağ, bahçe ve zeytinliklerini yakmaya başlamışlardır. Aynı çetenin Gemlik ve çevresindeki beş altı köye doğru ilerlediği haberi İstanbul'a bildirilmiştir. Bursa Jandarma Alay Komutanlığı'ndan İstanbul'a yazılan bir raporda özet olarak padişaha Umumi Jandarma Komutanı Miriiva Ali Kemal imzasıyla arz edilen bilgiye göre Bursa genelinde Yunanlıların Türklere yaptıkları mezalimler haber verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır; halkın silahlarının toplanması, kıymetli eşya mal ve nakit paralarının gasp edilmesi, Badenler köyüne gelen bir Yunan müfrezesinin halkı camiye toplayıp, silah aramaları, Hacı Mustafa'nın evine girerek karısı Hatice'nin ırzına tasallut etmeleri gibi olaylar rapor edilmiştir.¹⁸ İneğöl'de ilerleyen düşman kuvvetleri halkın malına ve canına zarar vermeden ilerlemiş ancak Yenişehir'den dönen işgal kuvvetleri çekilir çekilmez gayri Müslim halk Gemlik'te ve civar köylerde halka karşı büyük kıyımlar yapmış, gasp ve yağma girişiminde bulunmuştur. Yenişehir hükümet konağı ve çarşısı yanmıştır. Yenişehir etrafındaki beş altı köyün de aynı akıbete uğradığı rivayet edilse de bu bilgiler tam olarak doğrulanamıştır. Yunan işgal kuvvetlerinin cepheden Bursa'ya gelmesinden sonra Bursa belediye başkanı vekili ve

¹⁶ DH. İD. 13/50, 20 Ramazan 1329, 14 Eylül 1911, (6 varak).

¹⁷ DH. İD. 13/50, 7 Zilicade 1330, 18 Ekim 1912.

¹⁸ DH. EUM. AYS. 61/35, 16 Zilhicce 1338/31 Ağustos 1920, varak 21, (126 varak).

şehrin ileri gelenlerinden ki bunlar “vücut-ı mahalle” diye nitelenen on, on iki kişi işgal kumanda merkezine getirilerek Yenişehir hadisesi konusunda sözle telkinde bulunarak etrafa da korku salınması amaçlanmıştır.¹⁹ Gayrimüslimler, Müslüman halkın elindeki silahları toplamış, vermeyenleri darp etmişlerdir. Eldeki rapora göre İsa oğlu Hilmi adında biri düşman ordugâhına çağırılarak silahı ve elinde var olanları istemiş, bu olay sonunda adamın fena halde darp edildiği ifade edilmiştir.²⁰

Sonuç

Günümüzde de etkisini sürdüren Ermeni olayları Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybettiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Ermenilerin nüfus bakımından yoğun olduğu Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde Tanzimat Fermanı'nın ilanımdan sonra ayrılıkçı faaliyetleri artmıştır. Ermeniler kilise ve mektep açarak kültürel faaliyetlerini artırmışlardır. Önce Ermenileri birlik haline getirmişler sonra da Müslüman Türklere mücadeleye girmişlerdir. İneğöl'de ise durumun biraz daha farklı geliştiği gözlemlenmiştir. İneğöl'de 1878 Berlin Anlaşmasından sonra Ermeni olayları başlamıştır. Ermeni okulu hocalarının Ermeni şartları ya da milli marşları söylemeleri göz önüne alınrsa okullardan başlayıp, silahlı eyleme doğru giden faaliyetlerinin olduğu tespit edilmiştir. Eylemlerine önceleri Müslüman halktan kimi kişileri de kattığı görülmüştür. Bunların içerisinde Gürcü ve Abazaların da olduğu görülmektedir. Fakat Ermeni çetelerle kimlerin iş birliği yaptığı konusunda genellemeler yapmak eldeki veriler ışığında mümkün değildir. Ancak gözlenen o ki Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Ermenilerin de ayrılıkçı faaliyetleri artmıştır. Griderek artan Ermeni olayları Kurtuluş Savaşı'nın Türk ordusu tarafından kazanılmasından sonra sona ermiştir.

¹⁹ DH. EUM. AYS. 61/35, 10 Şevval 1340/6 Haziran 1922, varak 5.

²⁰ DH. EUM. AYS. 61/35, 1 Ağustos 1336/ varak 21.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

- DH. MKT. 44/38, 14 Zilkade 1310, 29 Mayıs 1893.
- DH. MKT. 44/38, 6 Zilkade 1310, 22 Mayıs 1893.
- DH. MKT. 44/38, (Rumi) 23 Mayıs 1309, 4 Haziran 1893.
- Y. PRK. HR. 13/3, 20 Haziran 1301/2 Temmuz 1885.
- A.MKT. MHM. 655/1, 19 Rebilahir 1313/9 Ekim 1895, 5. varak(8 varak).
- DH. İD. 13/50, 20 Ramazan 1329, 14 Eylül 1911, (6 varak).
- DH. İD. 13/50, 7 Zilkade 1330, 18 Ekim 1912.
- DH. EUM. AYS. 61/35, 16 Zilhicce 1338/31 Ağustos 1920, varak 21 , (126 varak).
- DH. EUM. AYS. 61/35, 10 Şevval 1340/ 6 Haziran 1922, varak 5.
- DH. EUM. AYS. 61/35, 1 Ağustos 1336/ varak 21.

Araştırma ve İnceleme Esaslar

- Ahmet Oğuz, "II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayri-müslimlere Bakışı", *Türk Yurdu*, Nisan 2011, sayı 284, ss. 128-133.
- Cevdet KÜÇÜK, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları, İstanbul 1986.
- Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Renzi kitabevi, yedinci baskı, İstanbul 2005, s. 126.
- Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 230; 1844-56 nüfus sayımına göre de Asya'da 2.000.000 Ermeni ve 1.000.000 Rum bulunmaktadır. Aynı kayrak, s. 246.
- Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkîye Yayınevi, ikinci baskı, İstanbul 1969.
- Mefail Hızlı, "Modernleşme Dönemi Bursa'sında Eğitim Öğretim", *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa*, Ed: Cafer Çiftçi, Bursa 2009, ss. 81-102.
- Mithat SERTOĞLU, "1878 Osmanlı İngiliz Antlaşmasına Dair Yeni Belgeler", *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1970, ss. 601-607.

İNEGÖL'ÜN TARİHİ VE KÜLTÜREL DEĞERLERİYLE İLGİLİ KİMLİ GÖZLEMLER

(Some Observations on Cultural Values of İnegöl)

Numan KARTAL *

Özet:

İnegöl, yurdumuzun kuzeybatısında, Marmara Bölgesinin güneydoğusunda, Bursa-Eskişehir karayolu üzerinde kurulmuş, her alanda hızla gelişen i olmaya aday şirin bir kentimizdir.

Geçmişten günümüze dek İnegöl ile alakalı çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunların arasında ilklerden olması bakımından Turgut Can Mamas'ın kitaplaşmış olan araştırması dikkati çekmektedir. Kültürel anlamda bana ait olan "İnegöl Folkloru" adlı yapıtı da bu araştırmalar arasında sayılabilir. Bunların yanında Halk Eğitim Müdürlüğü ile Sanayi Odası gibi kuruluşların araştırmalarını saygıyla anmak gerekir.

Araştırmalara göre İnegöl, tarihsel ve kültürel anlamda en az diğer kentlerimiz kadar zengindir. Araştırmacılar İnegöl'ün tarihsel süreç içinde çeşitli uygarlıklara besiklik ettiğini, tarihinin Truva kenti tarihine dek uzandığını belirtmektedirler.

Ancak, bana göre bu bilgi eksiktir. İnegöl yöresinde arkeolojik kazılar yapılmamış olması bu bilgi eksikliğimizin nedenidir. Bilgilerimiz defneciler (malcılar) bulgu ve buluntularına ve bunlarla ilgili gözlemlerimize dayanmaktadır. Buluntulara göre İnegöl'ün tarihi çok daha eskidir ve Cilalı Taş Devri'ne kadar uzanmaktadır. Tarihi eserlerin kültür ve turizm açısından önemi ise açıktır.

Ben, bu nedenle amatör bir araştırmacı olarak araştırma ve gözlemlerim sonucu elde edebildiğim ve gördüğüm bulgulara dayanarak İnegöl yöresinde tarihsel bir gezinti yapacağım. Bulguların ve buluntuların tarih, kültür ve turizm açısından önemini vurgulamaya çalışacağım. Geçmişten günümüze doğru gelerek gözlemlediğim ve gördüğüm buluntuları kısa öyküleriyle anlat-

* Emekli öğretmen, eğitimci- yazar.